

Ахметалиева Г.А.,
Бұраханова Қ.С.

**Кәсіби бағдарлы қазақ тілін
оқытудың кейбір мәселелері**

Мақалада орыс тілінде білім беретін мектептердегі қазақ тілін оқытуда кететін кемшіліктер ашып көрсетілген. Мектептерде қазақ тілін оқытуда грамматикалық амал-тәсілдерді оқытуға тым көп көңіл бөлінетіні, оқушыларға ауызекі сөйлеу тілін меңгертуге жеткілікті мөлшерде назар аударылмайтыны сөз болады. Нәтижесінде мектеп бітіріп келген оқушы жазба мәтіндерді түсінгенімен, ондағы айтылған ойды баяндап беруге дәрменсіз болып шығады. Ал бұл олардың жоғары оқу орнына келгенде мамандыққа қатысты мәтінді, сөздер мен сөз тіркестерін, синтаксистік оралымдарды игеріп кетуіне кері әсерін тигізеді. Тіл – қарым-қатынас құралы болғандықтан, тіл үйретуде осы мәселе басты орында тұруы тиіс. Болашақ маман мамандығына қатысты айтылған мәтінді түсініп қана қоймай, мәтін бойынша қойылған сұрақтарға жауап бере білуі, мәтіндегі айтылған ойды өз бетінше айтып шыға алуы, мамандыққа қатысты өз көзқарасын білдіре алатын болуы тиіс. Ол үшін коммуникативтік дағдыны игеруге барынша көп көңіл бөлген жөн. Ал сауатты жазуға, ойын жазба түрде жеткізу осы деңгейді меңгергеннен соң барып қана қолға алыну тиіс.

Түйін сөздер: мәтін, сөз тіркестері, тіл мәселесі, коммуникативтік дағды, ауызекі сөйлеу тілінің дамуы.

Ahmetaliyeva G.A.,
Burakhanova K.S.

**Some problems of professionally-
oriented kazakh language
education**

This article touches upon the Kazakh language learning deficiencies in Russian schools. In particular, the questions regarding the excessive attention to the grammatical aspect of language learning and the lack of skills training speech. As a result, graduate school and even understand the text in the Kazakh language, it does not have the ability to freely express their thoughts. Subsequently, this negative effect on the further study of a graduate and now a student of a specialized text, words and phrases required syntax. Language – is primarily a mean of communication, so this factor should be the first priority when teaching language. It should be the ability not only to understand the text about their profession, but also have the ability to answer questions, to be able paraphrase the main idea and other ideas presented in the text and be able to express their own vision of any problems. To achieve this goal it is necessary to pay attention to the communication aspect of language learning. And the rest of the problems, such as the ability to competently and correctly express their thoughts in writing is necessary to move only after the first goal, i.e. the use of language communication.

Key words: text, word combinations, language issues, communicative skills, development of oral speech.

Ахметалиева Г.А.,
Бұраханова Қ.С.

**Некоторые проблемы
обучения профессионально-
ориентированного
казахского языка**

Данная статья раскрывает недостатки обучения казахского языка в русских школах. В частности будут рассматриваться вопросы относительно чрезмерного внимания к грамматическому аспекту изучения языка и отсутствия обучения навыкам разговорной речи. В результате выпускник школы, хоть и понимает тексты на казахском языке, не обладает способностью свободного выражения своих мыслей. Впоследствии это негативно влияет на дальнейшее изучение выпускником, а ныне студентом специализированного текста, слов и словосочетаний, необходимых синтаксических конструкций. Язык – это, в первую очередь, средство коммуникации, поэтому при обучении языку этот фактор должен стоять на первом месте. Необходимо умение не только понимать текст относительно своей профессии, но и иметь способности отвечать на заданные вопросы, уметь переформулировать главную мысль и иные идеи, изложенные в тексте, а также уметь выражать собственное видение какой-либо проблемы. Для достижения этой цели необходимо уделять внимание коммуникационному аспекту изучения языка. А к остальным задачам, таким как умение грамотно и правильно излагать свои мысли на письме, необходимо переходить только после достижения первой цели, то есть коммуникационного использования языка.

Ключевые слова: текст, словосочетания, языковые проблемы, коммуникативные навыки, развитие устной разговорной речи.

КӘСІБИ БАҒДАРЛЫ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кез келген мемлекеттің тәуелсіздігінің ең басты нышаны – оның тілі. Қазақ тілі Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі болып жарияланғалы оны еліміз өмірінің барлық саласында кеңінен қолдану жолында көптеген істер атқарылуда. Тіл үйренуді бала кезден бастау керек, яғни мектепті бітіріп шыққан оқушы мемлекеттік тілді меңгеріп шығуы тиіс. Орыс тілінде білім беретін мектептердегі қазақ тілінің оқытылуы көп жағдайда бүгінгі күн талабынан шықпай жататыны өтірік емес. Бұл туралы профессор Ә.Жүнісбек былай деп жазады: «Тіл – адамзат болмысының ең күрделі тұсы болғандықтан оның шешімі де оңай шаруа емес. Біз, өз мамандығымызға сай, тіл мәселесін ғылыми және оқу-әдістемелік тұрғыдан ғана сөз еткенді жөн көреміз және біздің қолымыздан келетіні де тілдің ғылыми-әдістемелік талданымы. Ал оның саяси-қоғам, әлеуметтік-мәдени, т.б. тараптарының өз мамандары бар. Өкінішке орай, тіл мәселесі сөз бола қалса, білім-парқымыз жетсін-жетпесін, оның бары мен жоғын түгел қамтып сөйлеуге тырысамыз. «Орыстар неге қазақ тілін үйренбейді, парламент неге қазақша сөйлемейді, іс қағаздары неге қазақша жазылмайды, қазақ тілінің оқу-әдістемелік құралдары түкке тұрмайды, тіл мамандары не бітіріп отыр», т.б. сөздердің бәрі бір адамның аузынан шығып жатады. Ал бұл, көп жағдайда дәйектемесіз, құр аяқай болып шығады. Айтады екенбіз, онда мәселенің саяси-әлеуметтік, ғылыми-әдістемелік, т.б. себептерін ашып көрсетейік немесе қазақ тілін үйренуге ынталандырудың нақты жолын тауып берейік. «Неге олай емес, бұлай емес», – деп қазақтың зарын өзіне айтып, жұртты дүрліктіре бергеннен ешнәрсе өнбейді» [1].

Қазіргі кезде мектептерде қазақ тілін оқытуда біздің мамандарымыздың жіберіп жүрген ең үлкен кемшіліктері – мектептерде қазақ тілі грамматикасын оқытуға көп көңіл бөліп, ауызекі сөйлеу тіліне онша мән бермеуінде. Тілдің ең басты қызметі – сөйлеу, яғни қарым-қатынас құралы екенін басты назарда ұстауымыз керек. Мектептерде өзгетілді оқушылардың сөйлеуін жолға қойған соң жоғары оқу орнына келгенде оларға кәсіби бағдарлы қазақ тілін оқытып-үйретеміз.

Кәсіби бағдарлы тілді оқыту барысында кәсіпке қатысты мәтіндерді пайдалануға тура келеді. Мәтін арқылы олардың болашақ мамандықтарына қатысты сөздерді, сөз тіркестерін,

синтаксистік оралымдарды меңгертеміз, әрі бұл тіл үйренушілердің қызығушылығын туғызады. Мысалы, медициналық оқу орындарында «Жүрек-қан тамырлар жүйесі» немесе «Ас қорыту ағзаларының аурулары» деген сияқты тақырыптар болуы мүмкін. Осындай тақырыптарға қарап «тіл мамандарының медициналық тақырыптарды өтуге қандай құқығы бар» деген сияқты сындарды естіп қалып жүрміз. Әрине, тіл мамандары медицина ғылымының ерекшелігін білмейді және оны білудің қажеті де жоқ. Тіл мамандары осы сала мамандарының еңбектерін пайдаланып мәтін құрастыру арқылы тіл үйренушіге қазақ тіліне тән сөз тіркестерін, синтаксистік оралымдарды үйретеді. Мысалы, жүрегі ауыратын қазақ тілді науқас «жүрегім шаншиды», «жүрегім қағып кетеді» дейді. Ал тіл үйренуші «жүректің қағуы мен шаншуының» айырмашылығын түсінуі керек. Кез келген адам өзінің ауыруының белгілерін ана тілінде нақты айта алады, ал бұл өз кезегінде дұрыс нақтама (диагноз) қоюға мүмкіндік береді.

Мәтінмен жұмыс істеу деген сол мәтінде жаттап келіп мүдірмей айтып беру емес, осы мәтіндегі сөздерді, сөз тіркестерін, синтаксистік оралымдарды, терминдерді қажетіне қарай қолдана білу. Оқытушы мәтін арқылы сұрақ қою арқылы студентті мәтіндегі тақырыпқа қатысты сөйлетуге, пікір алысуға тартуы тиіс. Профессор Ә. Жүнісбек грамматикалық ереже орнына сұрақ-жауап үлгілерін ұсынады. Ол сұрақ үлгілерін «таным сұрақ», «әрекет сұрақ», «сапа сұрақ», «сан сұрақ», «мекен сұрақ», «мезгіл-сұрақ», «бағыт сұрақ», «бастау сұрақ», «дерек сұрақ», «амал сұрақ», «ие сұрақ», «рет сұрақ», «әуес сұрақ», «ұсыным (ықылас) сұрақ», «бағдар сұрақ» [2, 59-60] деп 15 түрге бөледі. Яғни, әртүрлі сұрақтар қоя отырып, оларды мәтін бойынша әңгімелесуге тарту. Сөйлеу тілін жақсы меңгерген студенттер өзара да, науқаспен де қазақ тілінде сөйлесе алатын болады.

Аурудың белгілері адамзат баласына ортақ болғанымен, оны сипаттап беру әр тілде әр қилы болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі «жүрегі айну», «жүрегі сазу» сөз тіркестері жүректің ауруын білдірмейді, ас қорыту ағзасының ауруын, дәлірек айтқанда, асқазанның ауруын білдіреді. Қазақ тілінің осындай ерекшелігін тіл үйренушіні қойып, тіл мамандары да кейде ескере бермейді. Мысалы «Алматы ақшамы» газетінен «науқастың асқазаны айниды» («Алматы ақшамы», №135 (4226), 2010 ж.) деген сөз тіркесін кездестірдік.

Мемлекеттік тілдің әлеуметтік-қатысымдық қызметін кеңейту мен дамытуда оның қоғамның барлық саласында қолдану аясының кеңі тү-

суі тіл үйренушілердің болашақ мамандығымен байланысты екендігі даусыз. Мемлекетіміздің мақсаты мен мүддесіне қызмет ететін, бәсекеге қабілетті, білікті де білімді маман даярлауда бұл пәннің өзекті екендігі айқындалады.

Кәсіби бағдарлы қазақ тілін мамандыққа қатысты оқытудың ұтымды жақтары:

– тіл үйренушілер қазақ тілін өздерінің болашақ мамандықтарына байланысты кәсіби қатынас құралы ретінде қолдана алады;

– кәсібіне байланысты жинаған сөздік қорды болашақта пайдаланып, өз мамандығына қатысты ой-пікірлерін нақты, анық жеткізу дағдысы қалыптасады;

– қазақ тілінің танымдық қызметінің маңызы арта түседі;

– күнделікті қызмет бабында ресми-іскери сөйлесуге тән тұлғаларды меңгеріп, мамандыққа қатысты ісқағаздарды жазуды үйренеді;

– болашақ маманның тұлға ретінде қалыптасуына, өсуіне және дамуына, өз мамандығын саналы сезінуіне мүмкіндік туады.

«Кәсіби қазақ тілі» пәнінің негізгі мақсаты – қазақ тілін кәсіби деңгейде меңгерту, коммуникативтік құзіреттілік дағдыны қалыптастыру және дамыту, бәсекеге қабілетті, әрі құзіреттілігі жоғары тұлғаның кәсіптік маңызы бар жағдайларда ғылыми тілмен қазақша ойын толық және анық жеткізуі үшін тілдік кәсіби бағдарға дайындықты қамтамасыз ету болып табылады. Аты айтып тұрғандай «Кәсіби қазақ тілін» меңгермес бұрын студент «Қазақ тілі» пәнін толық оқып-үйренуі керек. Ең алдымен қазақ тілінің заңдылықтарын, дыбыстық жүйесін, синтаксистік құрылымын толық меңгеруі керек.

Ал «Кәсіби қазақ тілі» пәнін аяқтаған тіл үйренушіге қойылатын талаптар:

– мемлекеттік тілде таратылатын мол ақпараттар ағынынан студент өзіне қажетті, өз мамандығына қатысты мәліметтерді таңдап алып, оны коммуникативті-функционалдық бағытта қолдана білуі керек;

– мемлекеттік тілде өзіндік көзқарасын таныта білу, оны дәлелдеп, қорғай білуі;

– өзінің алған білімі мен білік-дағдыларын, қазақ тіліндегі сөздік қорын, терминологияны үнемі дамытып отыруы;

– мемлекеттік тілде өз мамандығы аясында шешен сөйлеуге дағдылануы;

– кез келген жағдайда өз бетінше шешім қабылдай білуі;

– проблеманы танып, оны шешудің жолдарын айқындау, оны мемлекеттік тілде көркем жеткізе білуі керек және т.б.

Кәсіби бағдарлы қазақ тілін оқытудағы мақсат – студенттерді күнделікті қарым-қатынас түрлеріне еркін араласып, өз мамандығы бойынша сұхбаттар жүргізе алуға үйрету. Болашақ мамандықтарына байланысты жиі кездесетін лексиканы, ғылыми терминдерді, күрделі синтаксистік құрылымдарды қолдана білуге үйрету. Өз мамандықтары бойынша хаттар, баяндамалар, пікірлер, эссе жазуға үйрету, мамандық бойынша мәтіндерді, нұсқауларды оқып, түсінуге үйрету, бұқаралық-ақпарат көздерінен ақпараттар тыңдап, оқып оны түсіндіре алуға машықтандыру. Мысалы, өз тәжірибемізде медико-профилактикалық іс мамандығы бойынша оқитын студенттерге «Ауыз су мәселелері», «Бүгінгі экологиялық проблемалар» т.б. тақырыптар бойынша конференция-сабақтар немесе «Базардағы санитарлық нормалар» тақырыбы бойынша рөлдік ойындар өткізу кезінде тіл үйренушілердің қызығушылықпен, шығармашылықпен дайындалып, өздерін болашақ маман ретінде сезінгендеріне көзіміз жетті.

Орыс тілді аудиториядағы студенттердің мемлекеттік тілде сөйлеу дағдысын дамыту, ауызша қарым-қатынас жасау кезінде коммуникативтік тілді қолданулары үшін сөздік қорларын байыту, өз ойларын жүйелі түрде айта алуға машықтандыру үшін мәтіндермен жұмысты түрлендіру керек. Нәтижесінде мамандыққа байланысты құрылған мәтіндерде айтылған ойдың негізгі мазмұнын түсіне алуы, мәтін және сұхбаттарды мәнерлеп оқи алуы; фонетикалық, грамматикалық, лексикалық, лексико-грамматикалық жаттығуларды орындай білуі қажет. Аударма, кәсіби бағыттағы сөздіктерді дұрыс пайдалана білуге үйрету, қазақша дұрыс мәнерлеп сөйлеу машығын қалыптастыру. Белгілі бір кәсіби қатынас саласындағы танымдық-

қатысымдық міндетті шешуге керекті ақпаратты тыңдау (аудирование) арқылы түсіне білуге дағдыландыру.

Тіл үйренуші қазақ әдеби тілімен қатар ауызекі сөйлеу тіліне тән ерекшеліктерді де жете білуі керек. Біздің оқулықтарымызда мынау әдеби тіл нормасы, мынау норма емес деп бөліп тастау жиі кездеседі. Сөйтеді де ауызекі сөйлеу тілімен сөйлеген тіл үйренушіге дұрыс емес, бұл әдеби норма емес деп сын айтады. «Қысқасы, тілдік норма, тілдік дәстүр дегендер қатып қалған нәрсе емес. Кешегі норма, бүгінгі күн үшін норма бола бермеуі мүмкін. Олай болса, өзгермейтін, үзілмейтін жалғыз ғана тін бар. Ол – тіл заңдылығы. Біз тіл заңдылығы мен тілдік норма, тілдік дәстүр дегенді шатастырып алып жүрміз. Тіл заңдылығы ешқашан өзгермейді. Ал тілдік норма мен тілдік дәстүр заманына қарай өзгере беруі мүмкін. Оларды саралай білгенге не жетсін» [3, 130].

«Қазіргі кездегі оқулықтар да, әдістеме де, мұғалім де қазақ тілін ана тілі ретінде үйретуге икемделіп дайындалған. Себебі, мұғалімдер дайындайтын оқу орындары қазақ тілін тек ана тілі ретінде оқытатын мұғалімдер дайындап келеді. Сондықтан олар оқу сыныбына (аудиториясына) келеді де грамматиканы жаттатудан бастайды. Айналып келгенде бала ережені біліп-ақ тұр, бірақ сөйлеуге дәрмен жоқ. Оқытушының да, оқушының да қыруар еңбегі тіл үйрету мен тіл үйренуге емес, грамматиканы жаттату мен жаттауға босқа сарп болуда» [1], – деген профессор Ә.Жүнісбектің пікірі бүгінгі күнгі мектептердегі қазақ тілін оқытуда кетіп жатқан кемшіліктерді дәл көрсетіп тұр. Мектептегі осы кемшіліктер жөнделген соң, кәсіби тілді өз деңгейінде оқыту – жоғары оқу орындары мамандарының басты міндеті.

Әдебиеттер

- 1 Жүнісбек Ә. «Қазақ-орыс» әліпбиі ме, әлде «орыс-қазақ» әліпбиі ме? МТДИ сайты.
- 2 Жүнісбек Ә. Қазақ тілі сұрақтарының құрамы мен жүйесі. Кітапта: Әдістеме әлемінде (Ғылыми-әдістемелік жинақ). – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2008. – 368 б.
- 3 Қалиұлы Б. Термин және тіл мәдениеті. Қазақ тілінің көкейтесті мәселелері (мақалалар жинағы). – Алматы: «Дайк пресс», 1997. – 150 б.

References

- 1 Zhynisbek A. «Kazak-orys» alipbii me alde «orys-kazak» alipbii me? MTDI sajty.
- 2 Zhynisbek A. Kazak tili suraktarynyn kuramy men zhuiesi. Adisteme aleminde (Gylymi-adistemelik zhinak). – Almaty: «Sardar» baspa үji, – 2008. – 368 b.
- 3 Kaliuly B. Termin zhane til madeniети. Kazak tilinin kokeikesti maseleleri (makalalar zhinagy). – Almaty: «Dajk press», 1997. – 150 b.